

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

„A Dunának szőke habján”

A Duna Televízió élénk, kék színeit látva mindig eszembe jut KOVÁCS SÁNDOR IVÁN egyetemi tanár megjegyzése egyik előadásából: a Duna vizét évszázadokon át a *szőke* melléknévi jelzővel illették. Körülbelül 70-80 éve kezdték alkalmazni a *kék Duna* jelzős szerkezetet. Példagyűjteményét külön tanulmányban meg is jelentette. Mikor elküldtem neki a magam gyűjtését, dolgozata lenyomatát ezzel a dedikációval küldte meg: „Baksa Péternek baráti szeretettel további »Duna-szőkeség«-kutatásra ösztönözve. 2004. február 27.” (vö. GERGELY–IZSÁK LAJOS szerk. 2001: 49–100). Azóta árgus szemekkel figyeltem az olvasott verseket és prózai műveket, s az ő szempontjai és a magam gyűjtése alapján foglalom össze a jelzős szerkezet előfordulásait, a sokat megélt folyó képi megjelenéseit. KOVÁCS SÁNDOR IVÁN példáit *-gal jelölöm. Mivel a helyi és a regionális irodalmat kutatom, példáimat – életükkel vagy műveikkel – Győr-Moson-Sopron megyéhez kötődő szerzők műveiből válogattam.

KOVÁCS SÁNDOR IVÁN szerint a *szőke* jelentése eredetileg nem a maival megegyező, hanem ’világos, tiszta’ lehetett.

A „szőkeség” először W a t h a y F e r e n c (1568–1610) török fogságban lejegyzett versében lelhető fel: „Tenger tiszta vize, szép igyenessége s rajta hajók szépsége, / Fölvont vitorlákon széltül sebessége, örvendetős menése, / De az *Duna* vize volna *szőkesége*, szívem jobb kedvessége.”*

G y ö n g y ö s i I s t v á n 1681-ben Gömör megye küldöttként vett részt a soproni országgyűlésen. Esterházy Pál nádorral való találkozása nagyszabású költemény írására ihlette; melyben az „árva Nympha” Magyarország oltalmáért az Esterházyak címermadarához, a „Kardos Griffhez” folyamodik: „A’ mint *szőke* vize le foly a *Dunának*, / Nagy jajja hallatik egy árva Nymphának, / Vélem én ezt lenni Didó siralmának, / Tőle elválásán Anchises fiának.”*

A 18–19. századi költészetben kizárólag a „szőke Duna” szó szerkezet a jellemző. Az országjáró C s o k o n a i V i t é z M i h á l y Visszajövetel az Alföldről című költeményében például: „Átkeltem a *Dunának* / *Szőkén* zajgó habjain, / S a Kecskemét pusztájának / Széllle bélelt szirtjein.”

G v a d á n y i J ó z s e f „falusi nótáriusa” ezen a Dunán kel át budai utazásakor: „A városok közt mintegy méltósággal, / *Szőke Duna* vize foly csendes habzással, / Ágokra nincs osztva, van itt egy folyással, / Füleket nem sértő szép lassú zúgással.”*

B e r z s e n y i D á n i e l – Sopronban tanult – Magyarország című versében a honfoglaló Árpád nagyságához méri a folyót: „Itt, hol *szőke* vizét a *Duna* rengeti / Árpád gazdag hantjain, oh hazám...”*

R á j n i s J ó z s e f győri pap, költő Kalauzának 8. fejezete így kezdődik: „*Szőke Dunának* holott folyamatjai Püspöki Várnak / Verdesik oldalait [...] kik *szőke Dunának* az habjain úsztok / Najadesek...”

Kisfaludy Károly, Tétjeles szülöttje, a magyar romantika atyja Mohács című elégiájában a rabságba hurcoltak útját látja a nagy folyóban: „Hány szűz fonnyada el zsarlónk buja karjain ekkor, / S a Duna szőke vizén hány rabok úsztak alá.”

Kisfaludy Károly felfedezettje, Czuczor Gergely, aki bizonyára sokszor átkelt a Dunán, sőt Komáromban tanítva naponta láthatta a Nagy-Dunát, valószínűleg a mindennapi beszédből vagy élő népdalból vette a *szőke* jelzőt. Szeretőhöz menetel című dalának legénye így fohászkodik: „Csillámlik a *szőke Duna* messzéről, / Talán ki is öntött teli medréből, / *Szőke Duna*, hej, ne önts el utamat, / Mert gödörbe vezethetném lovamat.”

Megjegyzem: Tompa Mihály 1841-ben született, 1844-ben kiegészített Dalfüzérében megjelenik a népdalváltozat („Deres a fű, édes lovam ne egyél, / Még ma engem a rózsámhoz elvigyél”), de egy népdal is ezzel a képpel: „Ég a Tisza, ég a *szőke Duna*...”

De prózai példát is találunk. Széchenyi István Hitel című munkájában így ír: „bátran mondhatni: egy keresztény nemzetnek vize sincs olly szomorú állapotban, mint a jó *szőke Duna*.”

Jósika Miklós: A csehek Magyarországbán című regényében, amikor Mátyást királlyá választották: „Alant a Duna eltűnt, nem csillámlottak *szőke* hajjai, s tutajok rajta: kemény, egyetlen jégkéreg kötö a partokat össze.”

Ady Endre Az Értől az óceánig című költeménye jut eszünkbe, amikor Vörösmarty Mihály gnómájának bölcselkedő sorait olvassuk: „Láttad-e folytában özönét a *szőke Dunának*: / Kis forrásból jő, s végre hajókat emel.”*

Valószínű, hogy a mindennapi beszédben is a *szőke* jelzőt használták. Az 1840-es években a győri akadémián tanuló Vas Gereben Csarnok címen kéziratos lapot adott ki; ebben is vannak versek, versecskék: Fűzfurulyák dalai. Az 1844. év tavaszutó számában olvasható a Jogász jellegével megjelenő költemény: „A *Dunának szőke* hajján / Dúl a szörnyű fergeteg. / Ott a parton, a tanyában / Egy halász, haj, nagy beteg.”

A 19. század vége, a 20. század eleje is még „*szőke Dunát*” lát. Tóth Lőrinc így kezdi Aranyhajú Janka című költeményét: „Hol kettős *Dunának* / Zúgnak árjai / S szélesen csapongnak / *Szőke* hajjai: // Ott nyílik virágim / Legkedvesebbike, / Oly szelíd-szerényen, / Mint az estike.”

Milyen Dunát láthatott a Svábhegyről Jókai? Mikszáth szerint: „Míg lassan, egykedvűen folydogált medrében a *szőke Duna*, jobbról-balról mellette rohamosan nőtt a két város, már be se lehetett látni vége-hosszát a tündér panorámával meghizlalt szemnek a Svábhegyről. S amint a város nagyobbodott, úgy emelkedett az ország anyagiakban és szellemiekben” (Jókai Mór élete és kora).

A csallóközi születésű Erdős Renée (1879–1956), aki Érseklélen született, de gyermekkorát Győrött, a vizek városában töltötte, Új sarj című önéletrajzi regényében a Rábca töltésén sétálva töprengett: „szerette volna tudni, milyen vize van a Rábcának. Azt tudta, hogy a *Duna vize szőke*”.

Még Juhász Gyula is ragaszkodik a hagyományhoz, Marcus Aurelius című versében – a császár Pannóniában, a Dunakanyarban jegyezte le bölcs gondolatait – ezeket a sorokat írja: „A *szőke* bús magyar víz hajlatánál, / Hol én ma holdvilágnál messze nézek, / Mélázott árván ama régi császár / És meditált felőled, távol élet.”*

Meglepetéssel olvastam Borsos Miklós (1922-től 1947-ig Győrött élt) Viszszanézttem félutamból című önéletírásában a következő sorokat: „Győrben még a dunai dereglyék is törökvilágbeli formában ékeskedtek a partokon. A Rába zöld vize, a *Duna*

szürkés *szökesége* és a Rábca barna színe szép, kavargó játékot, bugyborékoló, kerengő látványt nyújtott a vár alatti kis sziget végéről nézve”.

Ha egy író 20. század előtti korról ír, ha hiteles akar lenni, akkor a *szöke Duna* jelzős szerkezetet használja. Ezt tette például Mészöly Miklós Fakó foszlányok nagy eső évadján című Balassi korabeli novellájában: „Nincs szebb dolog a végeknél. Kikelet, zimankó, néhány rongyos vitéz a túskekalyibákban, kik már rég elfelejtették a nevüket, s kiknek mi is elfelejtettük a nevét, mossa az ülepüket a *szöke Duna*: mindezt bevilágítja a hold, alatta üszkösödő templom – roppant i betű fölött a pont.”

Ezekkel a költői gondolatokkal dobtuk koszorúnkat a Duna vizébe; felidézve történelmünkben betöltött szerepét; az Értől az Óceánig nagy utat tevő vándort; a nép, ország életét, sorsát romboló-építő lényegét.

Szöke-e az ezüst? – tehetjük fel a kérdést, amikor Eötvös József Búcsú című versében ezt olvassuk: „S nem veszhet el, míg az *ezüst Dunának* / Nagy tükörén egy honfiszem pihen...” – Azt hiszem, inkább szöke, mint kék.

Adalék 2016-ból: Nick Thorpe Magyarországon élő angol tudósító A Duna címen könyvet jelentetett meg a nagy folyóról. A Fekete-tengertől, a Duna-torkolattól indult el és jutott el a Duna forrásáig, a Fekete-erdőig (Thorpe 2016). Kíváncsi voltam, milyen jelzős szerkezettel illeti a Duna vizét. Egyáltalán nem használja a *kék Duna* kifejezést; de a *szöke* melléknevet sem írja le egyszer sem, viszont a szöke valamilyen árnyalatával jellemzi a Dunát: *opálosan zöld, ezüstös, ezüst csillogású, zöld, ezüstös zöld*. Azt hiszem, ezek inkább a szökéhez állnak közelebb, mint a kékhez.

Én milyennek látom? Ezüst csillogásúnak.

És a Tisza szökesége? Nem kutattam, nem figyeltem, de a közelmúltban a Hét évszázad magyar versei című antológiát lapozgatva találtam rá Sárosi Gyula (1816–1861) Népdal című versére; így kezdődik: „Hullámzik a *szöke* Tisza, / Sajkás legény fordulj vissza: / Akkor is oly zivatar volt, / Mikor szívem feléd hajolt.”

Szöke Duna? Kék Duna? Ezüst csillogású Duna? Szöke Tisza? Ha keresünk, olvassunk – gazdagodunk.

Hivatkozott irodalom

GERGELY JENŐ – IZSÁK LAJOS szerk. 2001. *A magyar államiság kétezer éve*. ELTE, Budapest.
Thorpe, Nick 2016. *A Duna – Utazás a Fekete-tengertől a Fekete-erdőig*. Scolar Kiadó, Budapest.

BAKSA PÉTER

Az indulatszók a nyelvi rendszer dinamikájában

Az indulatszóknak meglehetősen gazdag az irodalma hazai nyelvészetünkben. A mai magyar nyelvet leíró monográfiák mellett alapos történeti elemzést is találunk e szócsopotról (GALLASY 1991, 1992). Az alábbiakban a téma egyetlen vonatkozására szeretném felhívni a figyelmet, nevezetesen az indulatszók helyére, illetve szerepére a nyitott nyelvi rendszer dinamikájában.